

ПРЫЧЫНЫ АБМЕЖАВАННЯ ЁДЗЕЛУ БУРЖУАЗІІ Ё БЕЛАРУСКІМ НАЦЫЯНАЛЬНЫМ РУХУ НА МЯЖЫ ХІХ–ХХ СТСТ.

Нацыянальнае самавызначэнне кожнага народа з'яўляецца прадуктам яго працяглага цывілізацыйнага развіцця, адметнай рысай грамадска-палітычнага жыцця на пэўных адрэзках часу. На працягу ХІХ ст. еўрапейскія шматнацыянальныя дзяржавы былі ўзрушаны нацыянальнымі рухамі і паступова змянялі сваю сутнасць. Тагачасная Расія таксама з'яўлялася адным з такіх дзяржаўных утварэнняў.

У канцы існавання Расійскай імперыі (пачатак 1917 г.) у яе складзе налічвалася каля 200 вялікіх і малых народаў, розных па рэлігійнай прыналежнасці і ўзроўню культуры, на долю якіх пры-падала 55,4 % насельніцтва краіны. Рускія складалі 44,6 %. [1, с. 25]. Працяглая тэрытарыяльная экспансія Расіі пераўтварыла яе ў шматнацыянальную імперыю і запраграмавала пры гэтым вострыя нацыянальныя канфлікты ў будучыні. Міналі дзесяцігоддзі, перш чым усталёўваліся агульнарасійскія парадкі, але і да 1917 г. поўнай адміністрацыйнай, грамадскай і прававой уніфікацыі ў так званых нацыянальных ускраінах і вялікарасійскіх губернях не адбылося. Адзначым, што тэрытарыяльная экспансія прызнавалася міжнародным правам і амаль усе дзяржавы свету выкарыстоўвалі названыя спосабы павелічэння сваёй тэрыторыі [1, с. 28].

У процівагу экспансіянісцкім памкненням імперскіх дзяржаў у разглядаемы перыяд спачатку Еўропу, а затым і ўвесь свет ахапілі нацыянальныя рухі, якія з'явіліся прадуктам і адначасова кампанентам фундаментальных эканамічных, сацыяльных, палітычных і культурных змен, што прынята азначаць паняццем «мадэрнізацыя».

У розных народаў працэс складвання неабходных перадумоў для выпявання ідэі нацыянальна-дзяржаўнай незалежнасці і руху па яе практычнай рэалізацыі аказаўся далёка неад-нолькавым. Асабліва складаным ён быў у

беларусаў, што выцякала са спецыфікі іх сацыяльнага развіцця і ўмоў, у якіх адбывалася фарміраванне буржуазнага грамадства.

Вывучэнню сацыяльнага асяроддзя тагачаснай Беларусі, яго трансфармацыі ў парэ-форменны перыяд і таго, як гэта ўсё адбывалася на станаўленні нацыянальнай самасвядомасці, разгортванні беларускага нацыянальнага руху ў краі, і дарэвалюцыйныя, і савецкія гісторыкі асаблівай увагі не надавалі. Толькі з 1991 г. у беларускай гістарычнай навуцы актыўна разгарнулася праца па пераглядзе падыходаў да шырокага і грунтоўнага вывучэння вышэйазначаных праблем. Тым ці іншым яе пытанням прысвяцілі свае працы беларускія гісторыкі М.В. Біч [2], П.І. Брыгадзін [3], М.М. Забаўскі [4], А.П. Жытко [5], Е.В. Казлякоў [6], А.Г. Каханоўскі [7], А.Л. Кіш-тымаў [8], А.Ф. Смалянчук [9], М.С. Сташкевіч [10], Ф.М. Фамін [11], З.В. Шыбека [12] і інш.

Асноватворнай перадумовай удзелу буржуазіі заходніх губерняў Расійскай імперыі ў беларускім нацыянальным руху ў адзначаны перыяд з'явілася вылучэнне яе ў якасці асобнага класа буржуазнага грамадства. У Беларусі, як і ва ўсёй Расійскай імперыі, гэты працэс адбываўся значна пазней, чым у вядучых краінах Захаду, а мадэрнізацыя тут насіла даганяючы характар.

На працягу XIX ст. у Беларусі склалася новая сацыяльная група – прадпрымальнікі. Пры фарміраванні гэтай сацыяльнай катэгорыі выразна праявілася нівеліруючая роля рыначнай эканомікі. Для ўваходжання ў гэту групу не было перашкод саслоўнага ці этнаканфесіянальнага характару. Асноўнымі крыніцамі фарміравання буржуазіі Беларусі былі прадстаўнікі дваранскага і купецкага саслоўяў, а ў меншай ступені – выхадцы з мяшчан і сялянства [8, с. 235]. Зыходным пунктам, які паклаў пачатак незваротнай трансфармацыі феадальнага грамадства ў буржуазнае (класавае), з'явіліся рэформы 1860-х гг. XIX ст. Дзякуючы ім саслоўі Расійскай імперыі сталі паступова губляць свае спецыфічныя прывіліі, збліжацца адзін з адным у прававым становішчы і трансфармавацца ў класы і прафесійныя групы. Вырашальнае значэнне ў пераўтварэнні саслоўяў у класы і прафесійныя групы

мелі, з аднаго боку, юрыдычная і фактычная ліквідацыя прывілеяў дваранства, з іншага – ліквідацыя прававой непаўнацэннасці мяшчанства і сялянства. Паўнацэнная класавая структура грамадства фарміруецца падчас прафесіяналізацыі, пад чым разумеецца кансалідацыя прадстаўнікоў асобных прафесій у прафесійныя арганізацыі з мэтай калектыўнай абароны свайго грамадскага статусу і кантролю за той сферай рынку, дзе дадзеная прафесійная група здзяйсняе свае функцыі [1, с. 142].

Па сваім складзе буржуазія заходніх губерняў падзялялася на сельскагаспадарчую і гандлёва-прамысловую. Ва ўмовах Беларусі, дзе дамінавала сельскае насельніцтва, сельскагаспадарчая буржуазія фарміравалася пераважна з заможных сялян і спадчыннай шляхты. Згодна з данымі Першага ўсеагульнага перапісу насельніцтва Расійскай імперыі, агульная колькасць жыхароў у Беларусі ў 1897 г. складала 6500,2 тыс. чалавек, з іх 655,2 (10,1 %) жылі ў гарадах і 5845,1 тыс. (89,9 %) у вёсках і мястэчках [13, с. 228].

У канцы XIX ст. сельскагаспадарчая буржуазія ў 5 заходніх губернях дасягнула 9 % ад агульнай колькасці сельскагаспадарчага насельніцтва краю: з іх сялянскіх сем'яў (буйная буржуазія), якія мелі звыш 500 дзес. зямлі на двор і вялі гаспадарку на капіталістычны лад, налічвалася каля 140 (1 тыс. чал.) – 0,2 %; сярэдняя, землеўладанні якой ад 60 да 500 дзес., складала каля 1 % (44,5 тыс. чал.); дробная (менш чым 60 дзес. на двор) – 8 % (418 тыс. чал.) [14, с. 135].

Больш паспяхова ў парэформенны перыяд ішло фарміраванне ў якасці сацыяльнага элемента буржуазнага грамадства гандлёва-прамысловай буржуазіі. На мяжы XIX–XX стст. у Беларусі яе налічвалася каля 15 % (50,5 тыс.) з 335,3 тыс. чал. неземляробчага насельніцтва [14, с. 136]. Аднак на 6 млн чалавек насельніцтва – гэта была мізэрная велічыня.

Такім чынам, гандлёва-прамысловая буржуазія ў Беларусі да пачатку XX ст. стала рэальным фактарам буржуазнага грамадства, якое складвалася ў парэформеннай Расіі. Аднак яе колькасная абмежаванасць і нязначная ўдзельная вага ў агульным складзе насельніцтва аб'ектыўна не дазваляла ёй

заняць належнае месца ў грамадска-палітычным жыцці краю, асабліва ў вырашэнні наспеўшага нацыянальнага пытання.

Буржуазія, як грамадскі клас, які валодае сродкамі вытворчасці, стварае ідэі, выкарыстоўвае навыкі арганізацыі рыначнай гаспадаркі, жыве за кошт інвестыцыі капіталу і з'яўляецца галоўнай сілай у ажыццяўленні нацыянальнай ідэнтыфікацыі. Менавіта яе эканамічныя і нацыянальныя інтарэсы поўнасьцю супадаюць, а сама яна складае аснову эліты буржуазнага грамадства. Галоўным гарантам паспяховасці яе прадпрыемальніцкай дзейнасці як у сваёй краіне, так і па-за яе межамі служыла нацыянальнае адзінства, падмацаванае ўласнай дзяржаўнасьцю. Маючы нацыянальна-дзяржаўны дах, буржуазія становілася рухавіком працэсу мадэрнізацыі.

У Беларусі фарміраванне і дзейнасць гэта-га класа не мелі глыбокіх нацыянальна-дзяржаўных каранёў. Афіцыйная ідэалогія «заходнерусізму» адмаўляла беларусам у праве на этнічную самастойнасць і незалежнасць ад рускіх. Сацыяльна-эканамічныя працэсы ў беларускім грамадстве таксама мала спрыялі выпяванню ў ім нацыянальна-дзяржаўнай ідэалогіі [15, с. 22]. Праблема заключалася яшчэ і ў тым, што сярод іх зусім нязначным быў беларускі элемент. Склалася так, што гандлёвую буржуазію ў Беларусі прадстаўлялі ў асноўным яўрэі. Яўрэйскае насельніцтва амаль цалкам было сканцэн-травана ў гарадах і мястэчках, што выклікана выданнем шэрага абмежавальных законаў.

У 90-х гг. XVIII ст. у Расійскай імперыі была ўведзена «рыса аселасці» для яўрэяў, згодна з якой ім дазвалялася сяліцца ў межах Царства Польскага і 15-ці губерняў, што ахоплівала тэрыторыю Прыбалтыкі, Беларусі і Украіны. Пазней, у 1882 г. быў выдадзены чарговы закон, павод-ле якога яўрэям «у рысе аселасці» забаранялі купляць і арандаваць зямлю, сяліцца па-за гарадамі і мястэчкамі. Закон выконваўся няўхільна [13, с. 231]. Беларускія гарады па этнічным складзе фактычна былі яўрэйскімі. Адсюль спецыфіка заняткаў і саслоўная прыналежнасць да адзначанага этнасу. Беларусам прабіцца ў сферу гандлю стала амаль што немагчыма. Да таго ж яны не імкнуліся займацца

гандлем і лічылі, што гэта яўрэйская прафесія, а справа беларусаў – земляробства. Адзначым, што папаўненне гандлёвай буржуазіі за кошт беларусаў адбывалася, але вельмі марудна.

Прамысловая буржуазія у гэты час у Беларусі была нешматлікая, паколькі ўмовы для яе фарміравання тут маласпрыяльныя. І перш за ўсё таму, што прамысловыя падаткі ў заходніх губернях былі больш высокімі, чым у цэлым па губернях Еўрапейскай Расіі. Беларускія прадпрымальнікі ў гэты перыяд знаходзіліся на стадыі станаўлення і ўяўлялі сабой найбольш слабую праслойку мясцовай многанацыянальнай буржуазіі [8, с. 235]. Як і ў гандлі, ім было цяжка канкурыраваць у гарадах і мястэчках з яўрэйскімі прадпрымальнікамі, таму што за апошнімі была перавага як у вопыце працы, так і ў арганізаванасці на рынку прадпрымальніцтва.

Прамыслова-гандлёвай дзейнасцю займалася значная частка дваранства. Прычым іх заняткі ў гэтай сферы пасля буржуазных рэформ 60-х гг. XIX ст. няўхільна павялічваліся. Па падліках А.П. Жытко, у 1901 г. у 35 беларускіх паве-тах заходніх губерняў толькі фабрык і заводаў у руках дваран было 454, што складала прыкладна 53% ад іх агульнай колькасці [5, с. 172]. Вядома, па сваім сацыяльным статусе дваране ў Расіі на этапе капіталізму адносіліся да вышэйшага, прывілеяванага саслоўя. Аднак іх гаспадарчая дзейнасць, асабліва ў сферы прамысловасці і гандлю, заснаваная на рыначных прынцыпах, непазбежна фарміравала рысы, уласці-выя буржуазіі. І як найбольш адукаваная эліта грамадства, дваране ва ўмовах пераходнага да капіталізму перыяду аб'ектыўна мелі ўсе магчымасці, каб праявіць сябе не толькі ўвогуле ў грамадска-палітычныя жыцці, але і непасрэдна ў беларускім нацыянальным руху.

І тут, як і ў асяроддзі гандлёва-прамысловай буржуазіі, вызначальным аказалася нацыянальна-канфесіянальная прыналежнасць дваран заходніх губерняў. Упершыню ў беларускай гістарыяграфіі асаблівую ўвагу на гэта звярнуў А.П. Жытко [5]. Ён паказаў, што справа пра вы-яўленне нацыянальнай прыналежнасці дваран у 5-ці заходніх губернях была даволі складанай і

забытанай па прычыне ўмяшання як мясцовых, так і цэнтральных улад. Сярод вышэйшага саслоўя адзначаных губерняў, дзе асабліва патомныя дваране складалі чацвёртую частку [5, с. 93], большасць з іх апалячыліся або па тых ці іншых прычынах сталі рускімі [5, с. 94]. У выніку сярод гарадскога набілітэту, які адыгрываў вядучую ролю ў фарміраванні грамадскай думкі, развіцці культуры, вызначэнні нацыянальнага абрысу краю, беларусы ў пачатку ХХ ст. складалі толькі 13 % [5, с. 54]. Гэта азначала, што гарады, дзе адбывалася фарміраванне буржуазнай Беларусі, аказаліся амаль што без нацыянальнага беларускага набілітэту.

Яшчэ больш неспрыяльнымі былі ўмовы для фарміравання буйнай беларускай буржуазіі. У канцы ХІХ ст. сярод фабрыкантаў, заводчыкаў, банкіраў, купцоў 1-й гільдыі, аптавых гандляроў, якіх налічвалася ў краі каля 200 чалавек, беларусаў увогуле не было. Нязначнай была колькасць сярэдняй і дробнай беларускай буржуазіі. Па падліках З.В. Шыбекі, з усёй шматнацыянальнай буржуазіі пяці заходніх губерняў на долю беларусаў прыпадала 47,3 %, абсалютная большасць з якіх адносілася да сялянскай буржуазіі, яўрэяў – 20 %, рускіх – 10,6 %, палякаў – 10 % і г. д. Аднак сярод буйной буржуазіі на долю беларусаў прыпадала толькі 2,7%, яўрэяў – 44,7 %, палякаў – 32,4 %, рускіх – 15,8 % і г. д. [14, с. 137; 16, с. 341].

Пераважнасць іншанацыянальных элементаў у структуры буржуазнага грамадства заходніх губерняў не спрыяла паспяховаму нацыянальнаму самавызначэнню беларусаў, разгортванню руху за незалежнасць. Зразумела, што рускія ў Беларусі былі, у асноўным, прыхільнікамі «заходнерусізму», а палякі – «паланізму». Разам з тым і яўрэі, якія па сутнасці з'яўляліся карэннымі жыхарамі, не былі схільны да падтрымкі ідэі беларусізацыі краю і супрацоўніцтва з беларусамі ў стварэнні нацыянальнай дзяржавы. Для яўрэяў пытанне аб уласнай нацыянальнай самасвядомасці і нацыянальным самавызначэнні на этапе капіталізму аказалася не менш актуальным, чым для беларусаў. Аднак ставілі яны яго і спрабавалі вырашаць толькі ў агульнарасійскім маштабе, дабіваліся культурна-нацыянальнай аўтаноміі ці

ўтварэння яўрэйскай дзяржавы ў Расіі або за яе межамі. Сваім цэнтрам ў Заходнім краі яны лічылі Вільню, а Беларусь для іх была часткай тэрыторыі Расійскай імперыі.

Напярэдадні рэвалюцыі 1905–1907 гг. у Вільні быў створаны «Саюз для дасягнення раўнапраўя яўрэйскага народа ў Расіі». Ён ставіў мэту дабівацца склікання Усерасійскага яўрэйскага Нацыянальнага Сходу на пачатках усеагульнага выбарчага права [17, с. 227]. У адной з асноўных задач было вызначана, што нараўне з удзелам у агульным вызваленчым руху краіны, яўрэі на аснове аб'яднання павінны дабівацца для сябе грамадзянскіх, палітычных і нацыянальных правоў [18]. У канцы 1906 г. арганізавалася Яўрэйская Народная Партыя, якая ў сваёй праграме патрабавала для ўсіх народнасцей Ра-сіі «свабоды нацыянальнага самавызначэння», прычым «права нацыянальнай аўтаноміі павінна быць прадстаўлена ...і нацыянальным меншасцям» [17, с. 229].

Рух за культурна-нацыянальную аўтаномію яўрэйскага народа павінен быў спрыяць абуджэнню нацыянальна-вызваленчага руху і беларусаў. Аднак імкненне яўрэйскай гандлёва-прамысловай буржуазіі да аб'яднання ў маштабах усёй краіны аўтаматычна выключала ідэю сумеснай барацьбы за нацыянальна-дзяржаўную незалежнасць Беларусі. А паколькі гэта буржуа-зія складала ў заходніх губернях пераважную большасць, то атрымоўвалася, што беларуская нацыянальна-дзяржаўная ідэя заставалася без неабходнай падтрымкі з боку мясцовай буржуазіі.

Такім чынам, у сваёй аснове прычыны абмежаванасці ўдзелу буржуазіі заходніх губерняў у беларускім нацыянальным руху ў адзначаны перыяд звязаны з асаблівасцямі гістарычнага развіцця Беларусі. Найбольш істотнай прычынай ў гэтых адносінах з'яўлялася адсутнасць на працягу стагоддзяў уласнай дзяржаўнасці, палітыка ж расійскага ўраду ў заходніх губернях насіла акрэслена русіфікатарскі характар. Значыць, умовы для развіцця нацыянальнай буржуазіі і яе ўдзелу ў грамадска-палітычным жыцці, у тым ліку ў беларускім нацыянальным руху, мэтанакі-равана абмяжоўваліся ўладамі. Адмоўны адбітак

на працэс фарміравання беларускай нацыянальнай буржуазіі аказала шматэтнічнасць і шматканфесіянальнасць насельніцтва заходніх губерняў. Гэта выкарыстоўвалі спачатку польскія, а затым і расійскія ўлады. Нешматлікасць беларускай нацыянальнай эканамічнай эліты, уплывовасць і актыўнасць польскага і яўрэйскага нацыянальных фактараў у прадпрыемальных колах краю стрымлівалі нацыянальна-вызваленчы рух і выспяванне ідэі беларускай дзяржаўнасці.

ЛІТАРАТУРА

1. *Миронов, Б.Н.* Социальная история России периода империи (XVIII – начало XX вв.). В 2 т. Т. 1. / Б.Н. Миронов.– СПб., 1999. – 549 с.
2. *Біч, М.В.* Беларускае адраджэнне ў XIX – пачатку XX ст. Гістарычныя асаблівасці, узаемаадносіны з іншымі народамі / М.В. Біч // XI Міжнародны з’езд славістаў: даклад. – Мінск, 1993.
3. *Бригадин, П.И.* История Беларуси в контексте европейской истории: курс лекций / П.И. Бригадин. – Минск: ГИУСТ БГУ, 2007. – 336 с.
4. *Забаўскі, М.М.* Расійская Дзяржаўная дума ў грамадска-палітычным жыцці Беларусі (1906–1917 гг.) / М.М. Забаўскі – Мінск: БДПУ, 1999. – 212 с.
5. *Жытко, А.П.* Дваранства Беларусі перыяду капіталізму. 1861–1914 гг. / А.П. Жытко – Мінск: БДПУ, 2003. – 233 с.
6. *Козляков, В.Е.* Национальный вопрос и неонароднические партии. Начало XX в. – конец 20-х гг. (На материалах России, Беларуси, Украины) / В.Е. Козляков. – Минск: БГТУ, 2001. – 247 с.
7. Гісторыя Беларусі / А.Л. Абецэдарская, П.І. Брыгадзін, Л.А. Жылуновіч і інш.; пад рэд. А.Г. Каханоўскага і інш. – Мінск: «Экаперспектыва», 1997. – 496 с.
8. *Киштымов, А.Л.* Частичная и государственная собственность в экономике Беларуси начала XX века / А.Л. Киштымов // Собственность в XX столетии. К 80-летию академика В.А. Вино-градова: сб. науч. тр. – М.: РОССПЭН, 2001. – С. 224–237.

9. *Смалянчук, А.* Паміж краёвасцю і нацыянальнай ідэяй. Польскі рух на беларускіх і літоўскіх землях. 1864 – люты 1917 г. / А. Смалянчук – СПб.: Неўскі прасцяг, 2004 – 406 с.
10. *Сташкевич, Н.С.* Формирование идеи белорусской государственности в конце XIX века / Н.С. Сташкевич // Беларускі гіст. часопіс. – 2007. – № 7.
11. *Фамін, В.М.* Да пытання аб удзеле ў палітычнай барацьбе працоўных Беларусі падчас Лютаўскай рэвалюцыі 1917 г. / В.М. Фамін // Актуальныя праблемы сацыяльнай гісторыі Беларусі (канец XVIII – пачатак XX ст.). Да 90-годдзя Лютаўскай рэвалюцыі 1917 г.: матэрыялы Рэсп. навук.-тэарэт. канф., г. Мінск, 23 лют. 2007 г. – Мінск: БДПУ, 2007. – 272 с.
12. *Шыбека, З.* Нарысы гістрыі Беларусі (1795–2002) / З. Шыбека. – Мінск: «Энцыклапедыкс», 2003. – 490 с.
13. Гісторыя Беларусі. У 6 т. / рэдкал.: М. Касцюк (гал. рэд.) [і інш.]. – Мінск: Экаперспектыва, 2000–2005. – Т. 4: Беларусь у складзе Расійскай імперыі(канец XVII – пачатак XX ст.) / М. Біч, В. Яноўская, С.Рудовіч [і інш.]. – 2005. – 519 с.
14. Энцыклапедыя гісторыі Беларусі. У 6 т. Т. 2 / рэдкал. М.В. Біч [і інш.] / (гал. рэд. Б.І. Сачанка) [і інш.]. – Мінск: Беларуская энцыклапедыя, 1993–2003.
15. *Пуцік, У.С.* Асаблівасці працэсу фарміравання сялянскай буржуазіі у Беларусі ў парэформенны перыяд // Весці БДПУ. Серыя 2. Гісторыя. Філасофія. Паліталогія. Сацыялогія. Эканоміка. Культуралогія. – 2005. – № 1. – С. 22–25.
16. Нарысы гісторыі Беларусі. У 2 ч. Ч. 1. / М.П. Касцюк, У.Ф. Ісаенка, Г.В. Штыхаў і інш. – Мінск: Беларусь, 1994. – 527 с.
17. Книга о русском еврействе: от 1860-х годов до революции 1917 г. – Иерусалим: «Гешарим», М.: РПО «Мосты культу-ры»; Мінск: ООО «МЕТ»; 2002. – 600 с.
18. Российская общественность и проблема еврейского равноправия в начале XX века / А. Миндлин // История евреев в России [Электронный ресурс]. – 1999. – Режим доступа: <<http://jhistory.nfurman.com/index.htm>> – Дата доступа 05.03.2005.